

Odprta zbornica za sodobno umetnost

Forum za samooorganizacijo posameznikov na področju vizualne, intermedijske in interdisciplinarne umetnosti

Asociacija

Društvo nevladnih organizacij in samostojnih ustvarjalcev na področju kulture in umetnosti

ZDSLJU

Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov

RAZSTAVNINA – PRAVIČNO PLAČILO ZA OPRAVLJENO DELO

Ustvarjalci v kulturi se že vrsto let srečujemo z mnogimi težavami, povezanimi z (ne)plačevanjem našega dela. Razlog za obstoj te problematike tiči v sistemskih nepravilnostih in pomanjkljivostih, ki omogočajo in dovoljujejo tako stanje. Neplačevanje dela ustvarjalcev je mnogokrat podprto tudi s ponižujočimi izgovori, češ, saj umetnik dobi plačilo v obliki promocije svojega dela ali nove reference za pridobitev pravice do plačila socialnih prispevkov.

Zavedamo se, da se s problematiko neplačevanja opravljenega dela na različne načine in vse pogosteje srečujejo ustvarjalci na vseh področjih umetniškega ustvarjanja. Na tem mestu pa želimo izpostaviti področja likovne, vizualne, intermedijske ter interdisciplinarne umetnosti, kjer je taka praksa najbolj zakoreninjena.

Dejanski obseg umetnikovega dela

Likovni / Vizualni / intermedijski / interdisciplinarni umetnik je v večini primerov hkrati tudi ustvarjalec, ki koncipira, teoretsko utemelji, producira in razstavi oziroma predstavi svoje umetniško delo. K omenjenim fazam ustvarjanja moramo šteti še izobraževanje in raziskave, ki v nekaterih primerih lahko krepko presegajo samo fazo produkcije in so mnogokrat povsem spregledana dejavnost umetniških ustvarjalcev. S predstavitveno oziroma razstavno fazo pa ima lahko ustvarjalec še dodatno delo in stroške. Velikokrat namreč umetniško delo ni le preprosto prineseno v razstavni prostor. Že sama razstava je lahko tudi sama po sebi avtorsko delo, ki od avtorja in kustosa zahteva intelektualni in praktični angažma, saj zahteva razmislek o izbiri del, o postavitvi v prostoru, o teoretičnem kontekstu. Prinaša pa lahko tudi nove stroške (material, prevoz, komunikacija). V intermedijski in interdisciplinarni umetnosti lahko večkratna predstavitev dela pomeni celo večji ali dolgotrajnejši angažma kot prvotna predstavitev, saj prenekatero delo zahteva aktualizacijo, konceptualne spremembe itn. Če povzamemo: ustvarjalec v večini primerov skrbi za umetniško delo kot celoto, tako v smislu koncipiranja, izvedbe, predstavljanja kot tudi arhiviranja in distribuiranja svojega dela.

Za celotno zgoraj opisano opravljenost delo bi ustvarjalec moral prejeti plačilo, a ga pogosto ne. Kadar ga dobi, je prenizko in večinoma ne pokriva vseh faz dela. Ustvarjalec lahko sredstva za opravljanje svojega poklica prejme preko različnih virov. Tukaj se bomo osredotočili na plačilo za delo, ki ga ustvarjalec opravi za javni interes oziroma natančneje za umetniška dela, ki so predstavljena v javnih institucijah ali znotraj programov, ki jih financira ali sofinancira MIZKŠ.

Za plačilo koncipiranja in izvedbe dela se lahko ustvarjalec (npr. samozaposleni v kulturi) prijave na javne razpise MIZKŠ. Žal pa že tu naleti na težave, saj imajo samozaposleni zelo majhne možnosti prejeti subvencije preko razpisov, in tudi če jih prejmejo, so to v primerjavi z nevladnimi organizacijami (NVO) zelo nizki zneski, ki praviloma zadostujejo le za delen avtorski honorar, ne pa tudi za nabavo opreme in kritje ostalih stroškov. Dodatna sistemska napaka pri takem financiranju je, da ni ustrezne oblike izplačevanja stroškov. Ves denar se namreč izplača kot avtorski honorar in se samozaposlenemu šteje kot dobiček.¹ To pa vpliva tako na dohodnino kot tudi na različne socialne transferje (plačilo za vrtec, otroški dodatek itd.).

Drugi način za plačilo opravljenega dela, ki ga lahko pridobi ustvarjalec, je posreden, preko javnih zavodov ali NVO, ki so (so)financirani s strani MIZKŠ. Tu bomo pustili ob strani projekte posameznikov, ki so na ministrstvo prijavljeni preko sodelovanja z NVO, in se osredotočimo na poseben tip plačila za opravljeno delo, imenovan razstavnina.

Definicija razstavnine

Termin ima v slovenskem prostoru dolgo zgodovino, njegov izvor pa pripisujemo Zvezi društev slovenskih likovnih umetnikov. Ta je v enem od svojih zapisov razstavnino opredelil kot *»pavšal za kritje materialnih stroškov v višini povprečne mesečne plače. Če je bilo razstavljalcev več, se je ta vsota ustrezno porazdelila.«*² Izraz v svojih besedilih uporablja tudi ministrstvo, pristojno za kulturo, vendar ga opredeljuje nekoliko drugače. V *Analizi stanja na področju kulture s predlogi ciljev za nacionalni program za kulturo 2012–2015 (NPK 2012–2015)* ga predstavi takole: *»Pod tem pojmom razumemo avtorski honorar za umetnika s področja likovne umetnosti, izhaja pa tako iz določil prve Resolucije o nacionalnem programu za kulturo (2004–2007) kot načela pravičnosti v razdeljevanju javnih sredstev, namenjenih za kulturo v javnem interesu.«* Ministrstvo je priporočilo tudi najnižjo višino razstavnine kot enega od kriterijev, ki prinašajo dodatne točke pri razpisih. Višino razstavnine je ministrstvo v omenjenem dokumentu opredelilo kot: *»najmanj 300 € za osebno razstavo iz tekoče produkcije, najmanj 1.100 € za pregledno razstavo in najmanj 2.100 € za retrospektivno razstavo.«*

Navedli smo dve interpretaciji pojma razstavnine, ki pa nista skladni. Zaradi te neskladnosti in pogostega nerazumevanja samega izraza podajamo natančnejše pojasnilo o tem, kaj je in kaj ni oziroma ne sme biti predmet plačila, poimenovan razstavnina. Nedvomno so lahko nekatere razstave in predstavitve del bolj zahtevne od drugih. Kljub razlikam v zahtevnosti in obsegu opravljenega dela pa bi razstavnino brez izjeme morali obravnavati po eni strani kot plačilo za razstavljanje umetniškega dela in s tem omogočanje oblikovanja programa razstavnemu prostoru, po drugi strani pa kot plačilo umetniku za delo pri postavljanju razstave v galeriji. Stroški prevoza, materialni stroški, stroški komunikacije in drugi stroški pa nikakor ne bi smeli biti všteti v znesek razstavnine, ampak specifično opredeljeni in posebej plačani.

¹ Samozaposleni z avtorsko pogodbo sicer lahko uveljavi normirane stroške in posebno osebno olajšavo, ki skupaj znašata 40 % celotnega zneska. Vendar ta znesek ne odraža dejanskih stroškov (npr. vračilo zneska za nakup letalske vozovnice), ki se samozaposlenemu vračajo preko avtorske pogodbe. Večina samozaposlenih ustvarjalcev ima izredno nizke prihodke, ki niti ne zadoščajo za normalno preživetje. Zato si ne morejo privoščiti najema knjigovodskega servisa, ki bi zanje vodil knjige in na ta način urejal materialne stroške.

²Citirano iz: <http://www.dlul-drustvo.si/zgodovina.htm>, oktober 2012.

Razstavnino povežemo z angleškim pojmom »artist's fee«, predmet plačila razstavnine pa povzememo spodaj:

1. Razstavnina je plačilo avtorju umetniškega dela za razstavljanje ali predstavljanje le-tegav javnosti.

Razstavnini prostori lahko oblikujejo umetniški program le z deli ustvarjalcev, ki svoja dela za določen čas posodijo (v nekaterih primerih pa prodajo) razstavnim prostorom.

2. Razstavnina je tudi plačilo za dodatno delo ustvarjalca s samo razstavo.

V primerih, ko ima avtor z razstavljanjem dodatno delo, naj razstavnini prostor dodatno plača tudi to delo.

3. Razstavnina ni plačilo materialnih stroškov za razstavljanje, niti ne prevoznih, komunikacijskih ali drugih stroškov, ki jih ima umetnik s samim razstavljenim delom.

Stroški morajo biti posebna postavka in na samo višino razstavnine ne smejo vplivati, kriti pa jih mora razstavnini prostor.

Razstavnina je avtorski honorar za opravljeno delo, opisano v točkah 1 in 2, in se umetniku plača po avtorski pogodbi.

Trenutno stanje

Trenutno stanje na področju plačila dela umetnikov je porazno. Samozaposleni v kulturi le redko pridobijo sredstva iz projektnih razpisov za namen konceptualizacije, izvedbe in predstavitve svojih umetniških del. Tudi zneski, ki jih pridobijo, so večinoma prenizki, da bi pokrili tako stroške kot tudi avtorski honorar za izvedbo dela.

Kar se tiče razstavnin, je situacija prav tako že dolga leta nevzdržna. Spodaj naštevamo probleme, s katerimi se v zvezi z razstavninami srečujejo ustvarjalci:

1. Umetniki za razstavljanje prepogosto ne prejmejo nobenega plačila.

Umetnik ne prejme niti plačila razstavnine niti plačila prevoznih stroškov ali drugih stroškov, ki jih je imel z razstavljanjem.

2. Umetnik za razstavljanje prejme plačilo poimenovano »razstavnina«, a so vanjo vštet tudi materialni, prevozni in drugi stroški, ki jih ima ustvarjalec z razstavljanjem.

Dejansko plačilo za delo torej predstavlja razliko med stroški in predvidenimi sredstvi za razstavnini projekt. Avtorji smo zaradi tega velikokrat prisiljeni izbirati cenovno ugodnejše materiale in rešitve za izvedbo projekta, kar neposredno vpliva na kvaliteto in obseg umetniškega dela.

3. Kadar umetnik za razstavljanje prejme plačilo razstavnine v višini, ki jo kot minimum predlaga MIZKŠ (kar je verjetno najpogostejša višina zneska), je ta znesek prenizek, da bi ga lahko razumeli kot dostojno plačilo za opravljeno delo.

4. Zavlačevanje in večmesečno zamujanje z izplačili razstavnin.

5. Umetnike se na različne načine prepričuje, da za razstavljanje svojih del razstavni prostori niso dolžni plačati razstavnine.

Umetnikom se dopoveduje, da je plačilo za njihovo razstavljanje izdelava kataloga ali možnost promocije. Kadar se ustvarjalci nočejo odpovedati plačilu razstavnine in drugih stroškov, se jih direktno ali indirektno opominja, da je še mnogo drugih ustvarjalcev, ki lahko razstavljajo namesto njih. Ustvarjalci od javnih zavodov velikokrat dobimo tudi odgovor, da razstavnine ne morejo izplačati zato, ker v finančni strukturi programa nimajo postavke za avtorski honorar umetniku.

6. Ker so z izplačevanjem razstavnin na javnih razpisih stimulirane samo NVO, se umetnik laže nadeja razstavnine – čeprav majhne – od društva ali zavoda, ki ima malo ali nič zaposlenih, kot pa od muzeja ali galerije, ki ima številne zaposlene.

V razmerah, ko za delo z razstavo dobijo plačilo (plačo) vsi vpleteni razen umetnika, se umetniki počutimo prikrajšani za osnovne pravice in socialno ter poklicno razvrednoteni. Razmere otežuje tudi dejstvo, da smo samozaposleni na področju kulture, ki želimo pridobiti ali ohraniti pravico do plačila prispevkov za socialno varnost, na nek način tudi prisiljeni v razstavljanje pod kakršnimikoli pogoji, saj brez razstavljanja ne zberemo referenc, ki so potrebne za pridobitev ali ohranitev teh pravic.

Posledica zgoraj omenjenih dejstev je, da umetniško delo likovnih / vizualnih / intermedijskih / interdisciplinarnih ustvarjalcev večinoma ni plačano in da torej mnoge umetniške institucije ustvarjajo svoj program na podlagi podplačanega oziroma neplačanega dela umetnikov. Programi različnih razstavnih prostorov, ki so tako ali drugače finančno podprti s strani MIZKŠ, so tako v resnici financirani tudi s strani samozaposlenih v kulturi in z njihovim neplačanim delom. Umetniki so zaradi opisane situacije potisnjeni v prekerni položaj. Ne morejo se preživljati s svojim lastnim delom in so zato primorani k temu, da poleg poklica, za katerega so bili izobraženi in ga opravljajo, a zanj niso plačani, opravljajo še dodaten poklic ali dela z drugih področij, ki jim omogočajo preživetje. Mnogokrat jim ta drugi poklic tudi omogoča financiranje stroškov, ki jih imajo z opravljanjem svojega primarnega umetniškega poklica.

V letošnjem letu se je z novim zakonom pojavila še dodatna ovira pri izplačevanju razstavnin s strani javnih zavodov. Javni zavod namreč lahko razstavnino samozaposlenemu v kulturi izplača le preko avtorske pogodbe, ki jo mora od uveljavitve ZUJF potrditi tako upravni odbor javnega zavoda kot tudi MIZKŠ. Novi zakon je tako še dodatna ovira pri izplačevanju razstavnin, namesto da bi se javne zavode aktivno vzpodbujalo k izboljšanju razmer na tem področju (kot predlaga osnutek NPK 2012–2015, ki mimogrede še vedno ni bil sprejet).

Na tem mestu se zdi nujno omeniti tudi to, da naše delo v zadnjem času še dodatno otežujejo izjave nekaterih predstavnikov MIZKŠ ali drugih javnih ustanov, ki degradirajo pomen umetnosti, kulturnega udejstvovanja ter umetnike kot posameznike. Primeri tega škodljivega vpliva, ki v resnici prinašajo tudi konkretne posledice na področje neplačevanja opravljenega dela umetnikov, je na primer vabilo umetnikom, ki ga je oblikoval Koordinacijski odbor za državne proslave v letu 2012, v katerem so ustvarjalce pozvali k odpovedi avtorskim honorarjem. Tako ravnanje s strani pomembne državne institucije daje upravičenost in legitimnost podobnemu delovanju razstavnih prostorov. Enako ogorčeno lahko obsodimo tudi govor ministra MIZKŠ dr. Žige Turka na odprtju Borštnikovega srečanja. Bojimo se, da je s tem svojim govorom, pa tudi s prenekaterim predhodnim, ustvaril napačno predstavo o ustvarjalcih kot tistih, ki nekoristno trošijo javna sredstva in hkrati ne prispevajo ničesar k

izboljšanju slabih gospodarskih razmer. Zavračamo takšno obravnavo kulturnih ustvarjalcev, ki mnogokrat niso primerno plačani za opravljano delo in tako v resnici sami financirajo mnoge javne dobrine. Prav tako dela ustvarjalcev, samozaposlenih na področju kulture, ki svoja umetniška dela in projekte ustvarjajo za predstavitev v javnih ustanovah ali institucijah, ki so financirane s strani MIZKŠ, ne moramo vrednotiti po ekonomskih kazalcih, saj ima njihovo delovanje neprofitni namen in je del področja javnega interesa.

Pretekli predlogi za spremembe

V preteklosti je ministrstvo, pristojno za kulturo, omenjene problematike vsaj delno že prepoznalo in predlagalo tudi nekatere rešitve, vendar žal marsikaterih ugotovitev in dobrih predlogov potem ni uresničilo. V osnutku NPK 2012–2015 je na primer ugotovilo naslednje: *»Različne razstavne politike vedno ne pripomorejo k racionalni rabi javnih sredstev, obenem pa so lahko diskriminatorne do strokovnih sodelavcev in predvsem do umetnikov, kjer je neenotno stališče do izplačevanja avtorskega honorarja umetniku (razstavnine) posebej aktualen problem. Ukrep bi omogočil večjo preglednost v porabi javnih sredstev in njihov boljši izkoristek, bolj kakovostne razstavne projekte, možnost uvedbe ciljnih razpisov in pozivov ter spodobnejši položaj ustvarjalca,«³*

Zgornji citat poleg potrditve naših ugotovitev v zvezi z neplačevanjem razstavnine govori tudi o specifični sistemski problematiki (ne)izplačevanja razstavnin s strani javnih zavodov. Stimulativni predlog ministrstva, ki dodeljuje prednosti pri podeljevanju sredstev tistim ustanovam, ki so za razstavljalce predvideli plačilo razstavnine, velja zgolj za NVO, ne pa tudi za javne zavode. To vzpodbudo je v projektne in programske razpise vpeljal le Direktorat za umetnost (sedaj Direktorat za ustvarjalnost), Direktorat za kulturno dediščino, kamor spadajo javni zavodi (muzeji in galerije), pa tega od izvajalcev razstavnih programov ne pričakuje.

Javni zavodi, tudi kadar izvajajo dejavnost, ki je enaka ali zelo podobna tisti, ki jo izvajajo NVO (ki so pod okriljem Direktorata za umetnost), niso z ničemer stimulirani, še manj pa dolžni ustvarjalcem za njihovo delo izplačati razstavnino. Take razmere pa so nepravilne tako do umetnikov kot tudi do NVO. Njihovo financiranje je v primerjavi z javnimi zavodi veliko bolj nestabilno (financirani so preko projektnih in programskih razpisov), pa kljub temu redno izplačujejo razstavnine. K temu jih vzpodbujajo razpisni pogoji in so v primerjavi z javnimi zavodi tudi dejansko boljši plačniki razstavnin.

Primeri javnih zavodov so: Moderna galerija, Umetnostna galerija Maribor, Galerija likovnih umetnosti Slovenj Gradec, Galerija Božidarja Jakca Kostanjevica na Krki, Obalne galerije

³ Citirano iz: http://www.arhiv.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Podatki/Letna_porocila/2011/Analiza_stanja_na_podrocju_kulture_s_predlogi_prednostnih_ciljev-marec_2011_popravljenost28032011.pdf, oktober 2012. Z večino napisanega v citiranem sestavku se strinjamo, kar v nadaljevanju dokumenta še natančneje opredelimo. Problematičen se nam pa zdi zadnji del stavka, ki pravi: *»ki se mu za honorar ne bo treba prijavljati na razpise kot fizična oseba in konkurirati poslovno močnejšim pravnim osebam.«* Kot smo že omenili, višina najnižje razstavnine, ki jih za razstavljanja priporoča ministrstvo pristojno za kulturo, nikakor ne zadostuje za pravično in dostojno plačilo opravljenega dela umetnikov. Razstavnina je samo ena od možnosti za delno poplačilo opravljenega dela umetnikov. Minimalno pavšalno priporočilo pa ne more zadostovati kot plačilo za opravljeno delo umetnika, zato naj se zadnji del stavka (omenjen zgoraj) ne upošteva oziroma naj se ga odstrani iz dokumenta.

Piran, Pilonova galerija Ajdovščina, Muzej in galerije mesta Ljubljane itn. Nekateri od omenjenih javnih zavodov občasno ali zgolj nekaterim ustvarjalcem vendarle razstavnine izplačajo. Problematično je, da je ta odločitev prepuščena dobri volji tam zaposlenih posameznikov, sistemskih vzpodbud s strani ministrstva oziroma Direktorata za kulturno dediščino pa ni.

Rešitve

Problematiko bi lahko še naprej razčlenjevali, vendar upamo, da smo z zgornjim besedilom dovolj nazorno pokazali, kako pereče je neplačevanje opravljenega dela umetnikov in kako se to kaže na področju ustvarjanja likovnih, vizualnih, intermedijskih ter interdisciplinarnih ustvarjalcev in ustvarjalk.

Zato v imenu ustvarjalcev od MIZKŠ zahtevamo:

- 1. da poskrbi za dejansko izplačevanje razstavnin razstavljavcem,**
- 2. da prijave na projektne razpise samozaposlenih umetnikov obravnava pravičneje.**

Naši zahtevi utemeljujemo na podlagi načela pravičnosti v razdeljevanju javnih sredstev, namenjenih za kulturo v javnem interesu, ki je naveden tudi v osnutku NPK 2012–2015.

MIZKŠ je v osnutku NPK 2012–2015 predlagalo naslednji ukrep:

»Sprejetje primerljivih normativov in standardov za delo v javnih zavodih, nevladnih organizacijah in zasebnih galerijah ter njihovo spoštovanje pri vseh programih in projektih, ki jih sofinancira MK. Izplačevanje avtorskega honorarja (razstavnine) vsem umetnikom za osebne razstave v primeru sofinanciranja MK, ne glede na formalnopravni status galerije ali muzeja.

Čas izvedbe: nova stalna naloga.

Ocena finančnih sredstev: 280.000 € (Ker ukrep predvideva prerazporeditev virov, pomenijo nove stroške le sredstva za razstavnine v višini 70.000 € na letni ravni.).

Odgovornost: MK, javni zavodi.«

Ministrstvo naj poskrbi, da se tako Direktorat za ustvarjalnost, kot Direktorat za kulturno dediščino skupaj spoprime s problematiko neplačevanja razstavnin.

MIZKŠ naj poskrbi, da se odstranijo ovire, ki kakorkoli otežujejo plačevanje razstavnin (npr. ukinitvev preprek, ki jih je prinesel ZUJF, umanjkanje postavke »avtorski honorar umetniku« v stroškovnikih ...) ter naj poskrbi, da bodo vse institucije, ki skrbijo za predstavljanje likovne, vizualne, intermedijske ali interdisciplinarne umetnosti, spodbujane k temu, da izplačujejo pravične razstavnine.

Dolgoročni cilj MIZKŠ naj bo, da od vseh institucij, ki pridobivajo kakršnakoli sredstva za kulturne dejavnosti s strani MIZKŠ, zahteva podpisano izjavo o izplačilu vsaj minimalnih razstavnin ustvarjalcem, ter povračilo materialnih, prevoznih, komunikacijskih in drugih stroškov, ki so jih imeli umetniki z razstavo. Projektni razpisi imajo minimalne razstavnine že določene, uvede naj se jih še pri programskih razpisih in programskih pozivih javnim zavodom. Z dodatnimi točkami na razpisih naj

se vzpodbuja tiste institucije, ki razstavljavcem plačujejo višje razstavnine od minimalnih.

MIZKŠ naj poskrbi za večje in pravičnejše podeljevanje finančnih sredstev projektom, ki so jih samozaposleni v kulturi prijavi na razpise. Finančne konstrukcije naj upošteva bolj realno in naj ne podeljuje nižjih sredstev od tistih, ki jih je predvidel prijavitelj.

Pri razstaviščih, ki se sofinancirajo iz javnega proračuna, bi bilo treba razlikovati med (vsaj) dvema tipoma:

- **NVO:** pogoj izplačevanja razstavnin je že vključen v projektni in programski razpis za likovno umetnost, od koder se sofinancirajo NVO. Vseeno pa bi tudi tu bilo treba doseči bolj dosledno izplačevanje razstavnin. Ob prijavah razstav ali drugih projektov na projektnih razpisih mora MIZKŠ dosledneje upoštevati velikost NVO, finančne konstrukcije dogodkov, število povabljenih avtorjev ter zanje predvidenih honorarjev.
- **Javni zavodi:** na Direktoratu za kulturno dediščino bi bilo potrebno razstavnino uveljaviti pri njihovih programskih sofinanciranjih in dosledno vztrajati pri njihovi realizaciji. Direktorat lahko za doseg tega cilja uporabi podobne metode kot sorodni Direktorat za ustvarjalnost.

Prav pri vseh oblikah sodelovanja pa naj se uveljavi podpis pogodbe med umetnikom in organizatorjem razstave.

Pripravila mag. Ana Čigon,
Odprta zbornica za sodobno umetnost

Pri pripravi dokumenta so sodelovali člani Odprte zbornice za sodobno umetnost.

Ljubljana, november 2012

VIRI:

http://www.arhiv.mk.gov.si/si/aktualno/nacionalni_program_za_kulturo_2012_2015/

http://www.arhiv.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Podatki/Letna_porocila/2011/Analiza_stanja_na_podrocju_kulture_s_predlogi_prednostnih_ciljev-marec_2011_popravljeno28032011.pdf

http://www.arhiv.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Drugo/aktualno/2011/Osnutek_NPK_november_2011_.pdf

Anketa o stanju umetnostnega sistema, Likovne besede, poletje 2010, str. 4–1.

Diskusija o položaju umetnikov, Likovne besede, poletje 2012, str. 6–9.

Razstavnine umetnikom? To bi celo Marxa ubilo v pojem, Radio Študent, sreda, 11. 5. 2011,
<http://old.radiostudent.si/article.php?sid=27708>

<http://www.wageforwork.com/>

<http://www.dlul-drustvo.si/zgodovina.htm>